

УДК 657

Курліщук І.Б.,

Луцький національний технічний університет

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

У статті прослідковано процес еволюції поняття трансакційних витрат в світовій економічній науці. Визначено основні підходи до трактування природи трансакційних витрат сучасними вченими у контексті зростання їх ролі в умовах трансформаційної економіки.

Ключові слова: витрати, затрати, трансакція, трансакційні витрати, еволюція, трансформаційна економіка.

Kyrlishchuk I.

THE EVOLVING IDEA TRANSACTION COSTS IN ECONOMIC SCIENCE

The article examined the process of evolution of the concept of transaction costs in the global economic science. Determined based approaches to the interpretation of the nature of transaction costs in the context of modern scientists increase their role in transformation of the economy.

Key words: costs, expenses, transaction, transaction costs, evolution, transformation economy.

Курліщук И.Б.

ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ ТРАНСАКЦИОННЫХ ИЗДЕЖЕК В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКЕ

В статье прослежен процесс эволюции понятия транзакционных издержек в мировой экономической науке. Определены основные подходы к трактовке природы транзакционных издержек современными учеными в контексте роста их роли в условиях трансформационной экономики.

Ключевые слова: затраты, трансакция, транзакционные издержки, эволюция, трансформационная экономика.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Ускладнення і глобалізація економічних процесів на планеті актуалізують питання встановлення природи та визначення сутті трансакційних витрат, що поступово займають чільне місце у сучасній економічній науці та практиці. Особливо вплив трансакційних витрати зростає в умовах глобалізації, оскільки механізм господарської діяльності набуває ширшого і складнішого характеру. Величина трансакційних витрат постійно зростає,

а необхідність визначення їх природи та відпрацювання механізмів управління ними набуває все більш усвідомленого характеру. Зниження питомих трансакційних витрат всієї виробничої системи може дати значні конкурентні переваги не тільки окремим суб'єктам господарювання, але й економіці в цілому.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Еволюція теорії трансакційних витрат знайшла своє відображення в працях таких відомих зарубіжних вчених-економістів, як Р. Коуз, О.Е. Вільямсон, Дж. Коммонс, Е. Сото, Д. Ален, Д. Норт, Дж. Уолліс, А. Алчіан, Дж. Стіглера, К. Менар, Т. Фішер, Г.Б. Клейнер, Р. Метхьюса та інших. З розвитком ринкових відносин в Україні поступово зростає інтерес сучасних науковців (С.І. Архієреєва, Н.Ю. Іванова, В.П. Кузьменка, В.І. Милошика, Г.Г. Кірейцева) до з'ясування природи подібних витрат, їх поведінки та можливостей управління ними, хоча більшість досліджень здійснювалася в межах економічної теорії.

Одним із перших, із вітчизняних науковців, звернув увагу на важливість дослідження сутності трансакційних витрат та їх обліку в умовах розвитку та ускладнення механізмів господарювання в Україні Г.Г.Кірейцев, зауваживши, що виявлення класифікаційних ознак трансакційних витрат складатиме основу розробки методології їх обліку, аналізу та контролю як найважливіших функцій управління [4, с. 35]. Відкриття класу витрат, названих трансакційними, науковець вважає одним з найважливіших відкриттів в галузі основних економічних категорій [5, с. 25].

Цілі статті. Метою даної публікації є спроба прослідкувати процес еволюції категорії трансакційних витрат в світовій економічній науці, визначити основні підходи до трактування їх природи сучасними вченими у контексті зростання їх ролі в умовах трансформаційної економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З історії економічної науки відомо, що поняття трансакційних витрат без його теоретичного пояснення було використано А. Смітом з метою розкриття важливої ознаки економічної системи – еволюції та використання грошей. Зрозуміло, що в умовах натурального господарства пошук партнерів з обміну, яким властиві належні характеристики, буде дуже витратним і перешкодить здійсненню багатьох потенційно вигідних обмінів. Вигода, що з'являється у зв'язку з обслуговуванням обміну грошми, полягає у зменшенні трансакційних витрат. Проте, природа вигід, що забезпечуються шляхом використання грошей, на сьогодні для

економістів не є актуальною, бо ж є інші риси економічної системи, що виникають у зв'язку з потребою зменшення вищезгаданих витрат [6].

У подальшому К Менгер висловив припущення, що в економіці процес укладання угод між агентами пов'язаний із деякими витратами і що економічний обмін відбувається тільки тоді, коли кожен його учасник, здійснюючи акт обміну, отримує приріст цінності до цінності наявної сукупності набору благ. Характеризуючи обмін, вчений робить висновок, що насправді не можливі рівності двох кількостей благ. Варто з'ясувати, чи є межі під час обміну, що здійснюватиметься доти, доки цінність благ у розпорядженні кожного учасника обміну буде, за його оцінками, меншою, ніж цінність тих благ, які можна отримати в результаті обміну. Проте науковець говорив і про те, що навряд чи в реальності можлива така ситуація, щоб акт обміну здійснювався цілком без економічних жертв, хоча б останні обмежилися тільки втратою часу. «Економічними жертвами» вважаються фрахти, митні платежі, аварії, поштові витрати, страхування, провізія та комісійні винагороди, куртаж, вагові, пакувальні та складські платежі, утримання людей, які займаються торгівлею, і їх помічників, витрати з грошового обігу та ін, що власне є наслідком мінових операцій і їх необхідною складовою. Вони забирають частину економічної корисності, яку можна отримати у процесі обміну, і часто навіть унеможливають його реалізацію там, де вона була б ще можлива, коли б не було цих витрат. Розглянувши всі складові, можна вважати, що К. Менгер фактично дав сучасне визначення трансакційних витрат, які пізніше ще раз відкритих Р. Коуз [6]

Поняття трансакцій та трансакційних витрат дістало дослідження у працях представників англо-американського інституціоналізму. Дж.Коммонс зазначає, що трансакція – це не обмін товарами, а відчуження і привласнення прав власності та свобод, створених суспільством, це — безперервний процес внутрішніх і зовнішніх взаємовідносин суб'єктів господарювання.

Справжній бум вивчення трансакційних витрат відбувся у 1930 р., коли Р.Коуз висловив думку, що «без поняття трансакційних витрат не можна зрозуміти, як працює економічна система, продуктивно проаналізувати низку проблем, що в ній виникають, а також отримати основу для напрацювань політичних рекомендацій». Він стверджував, що взаємодія між суб'єктами господарювання на ринку вимагає певних витрат на пошук інформації, проведення переговорів, укладання контрактів, захист прав власності тощо.

Вчений використав термін трансакційні витрати для обґрунтування оптимальної величини фірми та стверджував, що підприємство

прагнути збільшувати свої обсяги до моменту урівняння витрат організації додаткової трансакції в межах фірми з витратами, за які б довелося відповідати під час здійснення тієї самої трансакції шляхом обміну на відкритому ринку, або з витратами по організації її іншою фірмою. Специфіку функціонування фірми Р. Коуз вбачав у припиненні діяльності цінового механізму та заміні його системою внутрішнього адміністративного контролю [6].

Значний внесок у ранні розробки теорії трансакційних витрат зробив А.Алчіан. Після досліджень Дж. Стіглера він визнав необхідність затрат на придбання й обробку інформації про потенційність обмінів та можливість їх здійснення за допомогою різних способів. А.Алчіан розглянув два методи економії на інформаційних витратах – стабільність цін і товарно-матеріальні запаси, незалежно від їх надлишку або невикористання.

У подальшому Д.Норд говорив, що саме трансакційні витрати це плата за недосконалість ринків, вказуючи, що якби вони дорівнювали нулю, то на ринку існували б відпрацьовані, логічні, зрозумілі, єдині схеми дій. К.Ерроу стверджував, що поява інститутів є наслідком існування трансакційних витрат, оскільки саме інститути покликані зменшувати їх вплив на закономірні ринкові процеси. Його визначення поняття трансакційних витрат (витрати експлуатації економічної системи) є значно ширшим, ніж звичайне розуміння трансакційних витрат, оскільки в ньому є разом із останніми й інші їх види [3 с. 63].

У трактуванні Дж. Коммонса подібні витрати являються витратами на відчуження та присвоєння прав власності, що створені суспільством, а О.Вільямсон зупиняє свою увагу на типі регулятивних структур, стверджуючи існування трьох основних типів контракту: класичний, неокласичний, контракт відносин.

К.Менар трансакційними витратами називає витрати функціонування системи обміну – чого коштує використання ринку, задля забезпечення розміщення на ньому ресурсів та передачі прав власності. Витратами на адаптацію фірми до мінливих ринкових умов назвав трансакційні витрати Г.Б. Клейнер, а Т.Фішер визначив їх як специфічні витрати по налагодженню і здійсненню передачі товарів, робіт, послуг, майнових прав, що здійснюються між фізичними і юридичними особами [6].

Теорія заснована Р. Коузом у сучасному розумінні більш диференційовано розкриває суть категорії трансакційних витрат, при цьому прямуючи від вузьких визначень до більш широких, що підкреслюють їх інституційну природу (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення поняття «трансакційні витрати» сучасними вченими

Автор	Визначення
С. Архієреєв	Трансакційні витрати – це економічні витрати, що включають неявні витрати (втрати), які визначаються за альтернативним принципом, як сукупність витрат, що виникають при обміні правами власності, і затрат, призначених для зменшення цих витрат [1, с. 4]
А Шастіко	Трансакційні витрати – це відносна цінність ресурсі, які використовуються для планування, адаптації та контролю за виконанням задач у різних структурах, які впорядковують відносини між економічними агентам, що обмінюються правами власності [7, с. 551]
А. Олейник	Трансакційні витрати – це витрати, що пов'язані з обміном і захистом правомочностей [2, с. 56]
В. Радаєв	Трансакційні витрати – це витрати, що пов'язані із входом на ринок та виходом з нього, доступом до ресурсів, передачею, специфікацією та захистом прав власності, укладанням та обговоренням ділових угод [2, с. 56]

Варто зауважити, що у сучасному тлумаченні поняття трансакційних витрат існує доволі багато суперечностей, що поглиблюються історичним існування двох підходів до пояснення сутті досліджуваної категорії (прав власності та неокласичного). Сьогодні ж науковці не можуть узгодити історичні протилежності, бо ж і самі розглядають трансакційні витрати неоднорідними за складом та природою виникнення, достеменно невизначеними за роллю та призначенням для мікро – і макроекономіки. А доки не будуть визначені фундаментальні основи виникнення та еволюції трансакцій та витрат породжених ними – неможливим залишається відпрацювання механізму управління трансакційними витратами.

Висновки. Отже, трансакційні витрати – це витрати у сфері обміну, в основі якого лежить не просто факт фізичної передачі благ, а обмін правами власності, пучками правочинностей перш за все. З погляду неінституціоналізму, не існує фіксованого пучка правочинностей і у зв'язку з цим, немає абсолютних переваг одного виду фірм перед всіма іншими; кожна форма власності має свій набір трансакційних витрат, які за певних умов можуть перетворювати її в найефективнішу.

Трансакційні витрати є необхідним та обов'язковим атрибутом ринкових відносин завдяки їх соціально-економічній природі. Вони в цілому визначаються як витрати економічної взаємодії, у яких би формах

вона не протікала. Подібні витрати супроводжують факти прийняття рішень, розробку планів й організацію майбутньої діяльності, ведення переговорів, зміну планів, перегляд умов угоди та вирішення спірних питань, забезпечення того, щоб учасники додержували досягнутої домовленості.

Трансакційні витрати формуються на різних рівнях ринкових відносин, унаслідок чого мають різні соціально-економічні джерела виникнення. Якщо на макрорівні трансакційні витрати вивчаються вже досить давно, то дослідження трансакційних витрат, що формуються на рівні підприємства, ще тільки розпочинається, хоча для цього є багато передумов. Головними з них є контрактна природа будь-якого підприємства з погляду неінституційного аналізу, оскільки будь-який контракт супроводжується трансакційними витратами, та функціонування підприємств за умов конкуренції [6].

1. Архієреєв С.І. Трансакційні витрати в умовах ринкової трансформації: Автореф. дис. д – ра. ек. наук: 08.01.01./ С.І.Архієреєв / Харківський національний технічний ун-т. ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2002. – 32с.
2. Бондарев В.В. Трансакційні витрати як економічна категорія / В.В.Бондарев // Зб. наук. пр. «Економічні науки». – Серія «Облік і фінанси». – Випуск 8(29). – Ч.2. – Луцьк: ЛНТУ, 2011.
3. Садовська І.Б. Історичні аспекти теорії трансакційних витрат і їх вплив на розвиток управлінського обліку / І.Б.Садовська // Зб. наук. пр. «Економічні науки». – Серія «Облік і фінанси». – Випуск 7 (28). – Ч.2. – Луцьк: ЛНТУ, 2010.
4. Кирейцев Г.Г. Глобалізація економіки і уніфікація методології бухгалтерського учета: Научний доклад / Г.Г.Кирейцев. – Изд. 2-е, перераб. і доп. – Житомир: ЖГТУ, 2008. – 76с.
5. Кирейцев Г.Г. Глобалізація економіки і уніфікація методології бухгалтерського учета / Г.Г.Кирейцев // Научний доклад на 6-ой Международной научной конференции «Научные исследования в сфере бухгалтерского учета, контроля и анализа: теоретико-практическое значение и направления дальнейшего развития». – 18–19 октября. – Житомир: ЖГТУ, 2007. – 68 с.
6. Чухно А.А. Інституціонально-інформаційна економіка / А.А. Чухно // [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://pidruchniki.ws/13331222/ekonomika/transaktsiyni_transaktsiyni_vitrati.
7. Шастіко А. Новая институциональная экономическая теория / А Шастико. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – 591с.